

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING

*Иманкулов Мурат Калматович,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

*Алымбаева Бермет Бекешовна,
Кыргыз билим берүү академиясы,
лаборатория башчысы,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КЫРГЫЗ КОМУНДАГЫ ҮЙ-БҮЛӨГӨ ТИЙИШТҮҮ НАРК-НАСИЛ ЖАНА
АДЕП-АХЛАК НОРМАЛАРЫ: ТАРЫХЫЙ-МАДАНИЙ КОНТЕКСТ ЖАНА
АЗЫРКЫ ДООРГО ТРАНСФОРМАЦИЯ**

*Иманкулов Мурат Калматович,
кандидат педагогических наук, доцент,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

*Алымбаева Бермет Бекешовна,
заведующая лабораторией,
Кыргызская академия образования,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**СЕМЕЙНЫЕ ЦЕННОСТИ И НРАВСТВЕННЫЕ НОРМЫ В КЫРГЫЗСКОМ
ОБЩЕСТВЕ: ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ И ТРАНСФОРМАЦИЯ В
СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ**

*Imankulov Murat Kalmatovich,
Candidate of Pedagogical Sciences, Docent,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

*Alimbaeva Bermet Bekeshovna,
Head of Laboratory,
Kyrgyz Academy of Education,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**FAMILY-RELATED VALUES AND MORAL NORMS IN KYRGYZ SOCIETY:
HISTORICAL-CULTURAL CONTEXT AND TRANSFORMATION
IN THE MODERN ERA**

Аннотация: Бул макалада кыргыз коомундагы үй-бүлөгө байланыштуу нарк-насил, адеп-ахлак нормалары жана алардын тарыхый-маданий калыптанышы комплекстүү талдоого алынат. Изилдөөдө кыргыздардын салттуу социалдык түзүлүшү, ата-бабалардан калган коомдук жүрүм-турум эталондору, муундар ортосундагы мамилелер, гендердик ролдор жана үй-бүлөлүк тарбия институттарынын функциялары каралат. Мындан тышкары, үй-бүлөдөгү сый-урмат, улууну урматтоо, кичүүгө камкордук, намыс, кадыр-барк, ынсап, ыйман сыяктуу фундаменталдык түшүнүктөрдүн кыргыз маданиятындагы орду жана аларды жөнгө салган адат-салттык механизмдер талданат.

Макалада тарыхый-этнографиялык булактар, элдик оозеки чыгармачылык материалдары, салттык укуктук нормалар (адат укугу), этнологиялык жана социологиялык изилдөөлөргө таянып, кыргыз үй-бүлө маданиятынын эволюциясы көрсөтүлөт.

Аннотация: В данной статье комплексно анализируются ценности, обычаи и моральные нормы, связанные с семьей в кыргызском обществе, их историко-культурное формирование. В исследовании рассматриваются традиционная социальная структура кыргызов, нормы социального поведения, унаследованные от предков, межпоколенные отношения, гендерные роли и функции институтов семейного воспитания. Кроме того, анализируется место таких основополагающих понятий, как уважение к семье, уважение к старшим, забота о младших, честь, достоинство, порядочность и вера в кыргызской культуре и механизмы их регулирования.

В статье рассматривается эволюция кыргызской семейной культуры на основе историко-этнографических источников, материалов народного устного творчества, традиционных правовых норм (обычного права), этнологических и социологических исследований.

Annotation: This article comprehensively analyzes the values, customs, and moral norms associated with the family in Kyrgyz society, as well as their historical and cultural formation. The study examines the traditional social structure of the Kyrgyz people, the norms of social behavior inherited from their ancestors, intergenerational relationships, gender roles, and the functions of family institutions. Additionally, it analyzes the place of fundamental concepts such as respect for family, respect for elders, care for the younger generation, honor, dignity, integrity, and faith in Kyrgyz culture, as well as the mechanisms that regulate them.

The article examines the evolution of Kyrgyz family culture based on historical and ethnographic sources, materials from folk oral art, traditional legal norms (customary law), and ethnological and sociological research.

Түйүндүү сөздөр: үй-бүлө, адеп-ахлак нормалары, нарк-насил, тектүүлүк, эмгек тарбиясы, чет өлкө, каада-салттар, улуттук иденттүүлүк, улуттук тарбия.

Ключевые слова: семья, нравственные нормы, ценности, благородство, трудовое воспитание, зарубежные страны, традиции, национальная идентичность, национальное воспитание.

Key words: family, moral norms, values, nobility, labor education, foreign countries, traditions, national identity, national education.

Киришүү. Кыргыз коомунда үй-бүлө – социалдык тартиптин, муундар аралык улануунун жана маданий коддун негизги өзөгү катары кылымдар бою функция аткарып келген универсалдуу социалдык институт. Глобалдашуунун күчөшү, урбанизация, миграциялык агымдардын кеңейиши жана санариптик коомго өтүү процесси

Кыргызстанда үй-бүлөлүк баалуулуктардын мазмунуна жана алардын берилиш механиздерине олуттуу өзгөрүүлөрдү киргизүүдө. Мындай шартта кыргыздардын нарк-насилинде камтылган адеп-ахлактык нормалардын тарыхый табиятын изилдөө жана аларды бүгүнкү күндүн талаптарына шайкеш интерпретациялоо абдан маанилүү.

Азыркы мезгилде үй-бүлөдөгү тарбия системасынын алсырашына, ата-эне менен балдардын ортосундагы баарлашуунун өзгөрүшүнө жана коомдук моралдын дифференциацияланышына карата күчөгөн коомдук тынчсыздануу кыргыздын салттуу нарк-насилинин изилденишин жана практикалык колдонулушун өзгөчө актуалдуу кылууда. Ошол эле учурда салттуу маданий нормаларды түздөн-түз көчүрүп алуу эмес, алардын баалуулук маңызын түшүнүү жана заманбап социалдык институттар менен айкалыштыруу талабы жаралууда.

Ушул жагдайлар макаланын темасын илим үчүн да, билим берүү үчүн да, социалдык саясат үчүн да актуалдуу кылат. Изилдөөнүн жыйынтыктары мектептик билим берүүдө, үй-бүлөлүк саясатта, маданий программаларда, жаштар тарбиясында жана улуттук идеологиялык стратегияда колдонула ала турган илимий негизди сунуштайт.

Кыргыз коомунун тарыхый маданиятында үй-бүлө – кылымдар бою үй-бүлөдө мамилелердин аристократизмине жана айлана-чөйрөгө этият мамиле кылууга тарбиялап, «Калган журтуң, конгон журтундан таза болсун!» деген макалда айтылгандай, экологиялык балансты бузбай, жаратылыш менен таттуу мамиледе болуп, биргелешип жашоонун философиясын иштеп чыгышкан. Патриархалдык мамилелер жана көчмөнчүлүк жашоо образы кыргыздардын көп муундуу үй-бүлөлүк жана тиричиликтеги байланыштарын, каада-салттарын, адаттарын жана ырым-жырымдарын аныктады.

Кыргыз коомунун руханий дүйнөсүндө үй-бүлө – тарбиянын негизги институту, коомдук мамилелердин башаты жана моралдык-этикалык баалуулуктардын сактоочусу болуп саналат. Патриархалдык үй-бүлөдө эркек башчы катары эсептелип, аялдар көбүнчө үй-тиричилик жана бала кароо менен чектелет. Нарк-насил жана адеп-ахлак нормалары кыргыз этностук маданиятынын өзөгүн түзөт. Айрыкча үй-бүлө чөйрөсүндө бул баалуулуктар муундан-муунга өтүп, элдик тарбия системасынын негизинде калыптанып келген. Үй-бүлөдөгү тарбия, уруу-урук, тукумга мамиле, улуу-

кичүү тартиби, аял жана эркектин орду сыяктуу маданий нормалар нарк-насил түшүнүгүнүн өзөгүн түзгөн.

Азыркы доордогу глобалдашуу, урбанизация жана маалыматтык технологиялардын өнүгүшү үй-бүлөлүк мамилелердин, нарктык системанын трансформациясы жүрүп, үй-бүлө институту жаңы социалдык жана маданий чакырыктарга туш болууда. Тышкы миграция – жубайлардын бири же экөө тең чет өлкөлөрдө эмгектенип, ата-энелик милдетин башка үй-бүлө мүчөлөрүнө же тууган-туушкандарына жүктөөгө алып келүүдө. Натыйжада балдар менен чондордун мамилелеринде өзгөрүүлөр болуп, салттуу нарк-насилден, адеп-ахлактык эрежелерден алыстоолор байкалууда. Ошол эле учурда, аялдардын коомдук жана экономикалык активдүүлүгү жогорулап, үй-бүлөдөгү мамилелердин жаңы формаларынын калыптанышына алып келди. Үй-бүлө коомдогу динамикалык өзгөрүүлөргө ылайыкташууда.

Бул илимий макаланын максаты – кыргыз коомундагы үй-бүлөгө тиешелүү нарк-насил жана адеп нормаларынын педагогикалык маңызын, мазмунун, тарыхый тамырларын жана азыркы шарттагы трансформациясын талдоо.

Изилдөөнүн максаты: кыргыз үй-бүлөсүндөгү нарк-насил жана адеп-ахлак нормаларынын тарбиялык иштешин илимий жактан негиздөө.

Изилдөөнүн милдеттери:

- Кыргыз маданиятындагы нарк жана насил түшүнүктөрүн аныктоо;
- Үй-бүлөлүк адеп-ахлак нормаларынын тарыхый-этнографиялык тамырларын талдоо;
- Үй-бүлө тарбиясынын педагогикалык функцияларын ачып берүү;
- Заманбап шарттагы үй-бүлө баалуулуктарынын трансформациясын иликтөө.

Нарк жана насил түшүнүгүнүн маңызы. Кыргыздардын дүйнө таанымында нарк – бул адамдын ички жана тышкы сапаты, коомдогу ордуна жараша адеп-ахлактык жоопкерчилиги. Ал эми насил – адамдын тукуму, теги, тарбиясы, муун улантуудагы маданий салмак жана муундар аралык

маданий мурас, ата-бабалардан калган нарк-насилдик код.

Нарк – руханий бийиктик, уят, ар-намыс, урмат, жоопкерчилик, сабыр, мээрим сыяктуу сапаттарды камтыйт. Насил – адамдын тарбиясы, теги, ата-энесинен алган көрөңгөсү, үй-бүлөлүк маданияты. Кыргыз эли: «Тектүүлүк – тарбиядан» деген принципти карманып, социалдык моралдык жоопкерчиликти үй-бүлөдөн баштаган.

Үй-бүлөгө карата адеп-ахлак нормалары. Кыргыздардын күндөлүк турмушунда үй-бүлөлүк каада-салттар өзгөчө орунду ээлеген. Кылымдар бою калыптанган каада-салттар, көптөгөн муундардын акыл-эсин чагылдырган. Жогорку адептүүлүк улууларды, өзгөчө ата-энелерди урматтоодон, кыйынчылык башка түшкөндө бири-бирине жардам кылууга умтулуудан көрүнгөн. К.Байбосунов жазгандай, тууганчылык эң терең этикет, урматтоо даражасына карай бөлүү: «Эне», «Эже», «Карындаш», «Ата», «Байке», «Куда», «Кудагый», «Тууган» – булардын бардыгын, бир коктудагы адамдардын кичинекей коомунун социалдык-психологиялык уюму катары кароого болот. Бул бир маданий мейкиндикке бириккен адамдардын ыйык корпорациясы.

Патриархалдык, чоң үй-бүлө үй-бүлөлүк мамилелердин салтка айланган формасы болгон. Ал да акыр аягында, коомдук мамилелердеги кайра түзүүлөрдүн натыйжасында өзгөрүүлөргө дуушар болду. XIX к. жекече мүлкү бар, бирок ичинде тууганчылык байланыштар дагы эле сакталып калган, үй-бүлөлүк-туугандык топторду бириктирген кичи үй-бүлө үй-бүлөнүн үстөмдүк кылуучу формасы болгон. Кыргыздардын үй-бүлөлүк-туугандык топтору «бир атанын балдары» деп аталган. Эркек жагынан тууганчылык байланыштардын бекемдиги, кыргыздардын үй-бүлөлүк турмушунун жалпы белгиси болуп саналат. Бул топко кирген үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосунда, дагы эле чарбалык өз ара мамилелер (биргелешип кийиз, аркан жасоо, чий токуу) сакталып калган. Бул топко кирген ар бир үй-бүлө, муктаж болгон ар бир үй-бүлөгө колунан келген материалдык жардамын берген.

Ошентип, бул топтордо жеке менчиктин, керектөөчүлүк жалпылыктын, ички туугандык тилектештик жана башкалардын болушу менен катар эле, кандаш-тууганчылык байланыштар, өндүрүштүк кооперациянын элементтери сакталып калып, бул үй-бүлөлөрдүн мүлктүк теңсиздиктин өсүшүнүн шартында алардын бардыгы аралашып кеткен.

Кичи үй-бүлө үй-бүлө башчысынан, анын аялынан жана балдарынан, кээде ата-энелеринен да турган. Жарды үй-бүлөлөр, эреже катары моногамдык үй-бүлө болгон. XIX к. кичи үй-бүлө менен катар эле, кыргыздарда патриархалдык үй-бүлөлүк жамааттын тышкы көп белгилерине ээ болгон жана анын бузулуу процесси небак эле башталган, бир кыйла сандагы бөлүнбөгөн, чоң үй-бүлөлөр жашай берген. Алар үч же андан көп муундагы туугандардан туруп, жалпы бир чарбада жашаган жана андагы үй-бүлө мүчөлөрүнүн саны бир нече ондоп саналган. Мал жалпы үй-бүлөнүн энчиси деп эсептелип, азык-түлүктүн запастары, тамактануу сыяктуу эле жалпы болгон.

С.М. Абрамзон «Кыргыздар жана алардын этногенетикалык жана тарыхый-маданий байланыштары» деген өзүнүн монографиясында, белгилүү чыгыш таануучу Н.Х. Калеминдин кол жазмаларындагы материалдарга таянып, XIX к. биринчи жарымында болгон чоң үйдүн толук сүрөттөмөсүн түзүп берген. Бул сүрөттөмө кыргыз чоң үйүнүн жана өткөндөгү патриархалдык коомдун экономикалык жана социалдык структурасынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрү бар, анын ички уюштурулушунун жандуу жана айкын картинасын камтыйт. Үй-бүлө 15 мүчөдөн турган. Мал жана азык-түлүктүн запастары жалпы энчи болгон. Бардык чарбалык тиричиликке жана ички үй-бүлөлүк мамилелерге жетекчилик кылуу үй-бүлө башчысына тиешелүү болгон. Балдарынын ичинен, бардык жагынан кыйла өнүккөнү, жакшыраагы, сабаттуусу жардамчылыкка бөлүнгөн. Ал үй-бүлөлүк иштерди башкарууда атасынын түздөн-түз жардамчысы гана болбостон, ошондой эле, керектүү учурларда, бүткүл жамаатка тиешелүү,

кандайдыр бир маселелерди чечүүдө үйдүн атынан чыккан.

Кыргыз коомунда үй-бүлө социалдаштыруу институту катары төмөнкү функцияларды аткарган:

- Рухий-адамгерчилик тарбия;
- Эмгек тарбиясы;
- Маданий-этностук баалуулуктарды өткөрүү;
- Улуу-кичүү тартибин үйрөтүү;
- Жоопкерчиликтүү ата-эне болууга даярдоо.

Элдик педагогикада: «Бала – бала менен, адам – адам менен» деп, социалдык чөйрөнүн мааниси баса белгиленет.

Кыргыз салтындагы үй-бүлөлүк нормалардын формалары. Үй-бүлө институту бул баалуулуктарды муундан-муунга өткөрүүнүн негизги механизми болуп келген. Кыргыз элинде «Улууга урмат, кичүүгө ызат» түшүнүгү үй-бүлөдөгү социалдык иерархиянын, тарбиялык системанын, адептик жүрүм-турум нормаларынын негизин түзгөн.

«Балдар биздин келечегибиз – деген накыл сөздүн мааниси терең. Биз балдарыбызды эмгекчил, таза, чынчыл, дени сак, ыймандуу, билимдүү болгондой тарбиялашыбыз керек» [10, 69].

Келиндин улгайган адамдарга кызмат кылуусу, күйөө баланын кайын журтуна сылык мамилеси, энелердин балдарды эне тили жана нарк-насил жолу менен тарбиялоосу – улуттук үй-бүлө маданиятынын керегелерин түзгөн.

Адеп-ахлак нормалары жана алардын тарбиядагы ролу. Кыргыз үй-бүлөлүк адеби төмөнкү принциптерге таянат:

- Улуу адамды сыйлоо;
- Энеге жана аял затына урмат;
- Атаны туу катары көрүү;
- Келиндин үй-бүлөгө ыйык кызматын аткаруусу;
- Агалардын калдыгын жебөө, улуунун сөзүн бөлбөө;
- Меймандостук тарбиясы;
- Уят, ар-намыс, нарк түшүнүктөрү.

Бул баалуулуктар баланын инсан катары калыптанышына түздөн-түз таасир этет.

Үй-бүлө тарбиясынын педагогикалык функциялары.

1. Үй-бүлөнүн педагогикалык функцияларынын теориялык негизи. Үй-бүлөнүн педагогикалык функциялары – бул баланын социалдык-психологиялык өнүгүүсүн, руханий-маданий калыптанышын жана билим алуусун камсыз кылган үй-бүлөлүк иш-аракеттердин комплекси. Бул функциялар педагогикалык, социологиялык жана психологиялык методологиялардын кесилишинде түшүндүрүлөт.

Негизги концепциялар төмөнкүлөргө таянат:

- Социалдашуу теориялары (Э. Дюркгейм, Дж. Мид, Т. Парсонс) – үй-бүлөнү адамды коомго интеграциялоонун баштапкы институту катары карайт.

- Инсандык өнүгүү теориялары (Л. Выготский, Ж. Пиаже, Э. Эриксон) – баладагы когнитивдик жана социалдык-психологиялык өзгөрүүлөрдө үй-бүлөнүн ролун белгилейт.

- Маданий-тарыхый методология – үй-бүлөнүн педагогикалык функцияларын конкреттүү этномаданий чөйрөнүн контекстинде талдайт.

2. Үй-бүлөнүн негизги педагогикалык функциялары.

2.1. Тарбиялык функция. Бул функция баланын моралдык, этикалык жана маданий нормаларды өздөштүрүүсүн камсыз кылат. Үй-бүлө баланын жүрүм-турум стандарттарын, коомдук баалуулуктарга болгон мамилесин жана социалдык ролдорун калыптандырат.

Негизги багыттары:

- моралдык жана этикалык нормаларды өздөштүрүү;
- милдет, жоопкерчилик, эмгек маданиятынын калыптанышы;
- улуттук нарк-насил жана салттуу баалуулуктарды өткөрүү.

2.2. Билим берүү функциясы. Үй-бүлө баланын интеллектуалдык өнүгүүсүн, билимге болгон кызыгуусун формалаштырат. Ата-энелер билим алууга шарт түзүп, мектепке чейинки жана мектептик билим берүүнү колдойт.

Мазмуну:

- когнитивдик өнүгүүгө көмөк көрсөтүү;
- окууга болгон мотивацияны стимулдаштыруу;

- билим берүү ресурстарына жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу.

2.3. Коммуникативдик функция. Үй-бүлө баланы тилдик чөйрөгө, коммуникация маданиятына жана социалдык өз ара аракеттенүүгө үйрөтөт.

Компоненттери:

- сөз маданиятын өздөштүрүү;
- конфликттик кырдаалдарды конструктивдүү чечүүнү үйрөнүү;
- социалдык байланыштардын үлгүсүн калыптандыруу.

2.4. Эмоционалдык-психологиялык функция. Үй-бүлө баланын психологиялык коопсуздугун, эмоционалдык туруктуулугун жана өзүнө болгон ишенимин камсыздайт.

Маңызы:

- сүйүү, колдоо, мээрим, камкордук көрсөтүү;
- стресс жана кризистик абалдарды жеңүүгө жардам берүү;
- позитивдүү өзүн өзү баалоону калыптандыруу.

2.5. Социалдык-адаптациялык функция. Бул функция баланы коомдук чөйрөдө жашоого даярдайт, социалдык нормаларды өздөштүрүүгө көмөк көрсөтөт.

Мазмуну:

- социалдык ролдорду (бала, окуучу, жаран) өздөштүрүү;
- коомдук талаптарга адаптация механизмдери;
- социалдык жүрүм-турум калыптары.

2.6. Маданий-тарыхый функция. Үй-бүлө этномаданий тажрыйбаны, улуттук салт-санааны, маданий символдорду жана тарыхый эс тутумду муундан муунга өткөрөт.

Компоненттери:

- улуттук каада-салттарды сактоо;
- маданий өздүк идентификацияны бекемдөө;
- тарыхый мурастын континуумун камсыз кылуу.

XXI кылымдагы үй-бүлөнүн трансформациясы. XXI кылымда үй-бүлө институту дүйнөнүн бардык аймактарында

терең трансформациялык процесстерди баштан өткөрүүдө. Бул өзгөрүүлөр глобалдашуу, санариптешүү, миграция, социалдык нормалардын либералдашуусу, экономикалык динамика жана гендердик мамилелердин жаңылануусу сыяктуу факторлор менен шартталган. Натыйжада, үй-бүлөнүн структурасы, функциялары, баалуулук багыттары жана тарбиялык потенциалы мурдагы тарыхый этаптарга салыштырганда олуттуу өзгөрдү. XXI кылымдагы үй-бүлө – бул динамикалык, ар түрдүү формадагы, жеке тандоолордун жана технологиянын таасириндеги социалдык система.

Азыркы үй-бүлө салттуу үч муундуу үй-бүлө болбой эки муундуу (ата-эне жана балдар) структура болуп, жубайлардын тең укуктуулугу жана жеке тандоолору басымдуулук кылат. Азыркы учурда айыл жеринде үч муундуу үй-бүлө сакталып калса, шаар жеринде эки муундуу үй-бүлө басымдуулук кылат. «Бул көрүнүш билим деңгээлинин жогорулашы, аялдардын коомдук активдүүлүгүнүн өсүшү жана миграциянын таасири менен байланыштуу. Мындай шарттарда кыргыз үй-бүлөсү салттуу баалуулуктар менен заманбап турмуштун ортосунда жаңы формаларды түзүп жатат» деп белилейт Н.Курманбекова.

Кыргызстан менен Борбор Азияда салттык көп балалуу үй-бүлөнүн үлүшү азайып бара жатат. Экономикалык факторлор, билим берүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жогорулашы жана аялдардын эмгек рыногуна активдүү аралашуусунун натыйжасында 2–3 балалуу моделдер басымдуулукка ээ болууда.

XXI кылымда дүйнөдө 280 миллиондон ашуун мигрант бар. Кыргызстанда миграциянын үй-бүлөгө тийгизген таасири өзгөчө чоң: ата-эне мигрант болуп кетип, бала – чоң ата-чоң эненин колунда калууда. Натыйжада, ата-эне бар болуп туруп «социалдык жетимдер» феномени пайда болду. Мигрант ата-энелердин колдоосу менен балдарынын материалдык мүмкүнчүлүктөрү жакшырганына карабастан, үй-бүлөдө эмоционалдык боштук өсүүдө.

Чет өлкөдө жашаган үй-бүлөлөрдө ата-эне менен мекенинде калган балдарынын

ортосундагы социалдык байланыш алыстап, улуттук символдор (тил, каада-салт) көмүскөдө калып жатат. Бул болсо улуттук иденттүүлүктүн солгундашына жана үй-бүлөнүн ичиндеги социалдык байланышка терс таасирин тийгизүүдө. Чет өлкөгө үй-бүлөсү менен кеткен үй-бүлөлөрдүн балдары мектепте ошол жердин тилинде билим алып, кыргыз тилинде эркин сүйлөй албай калышууда. Бул улуттук иденттүүлүктүн алсырашына алып келет. Ошол эле учурда, интернет маданияты, глобалдашуу, экономикалык миграция жана шаардык жашоо шарттары салттуу үй-бүлөлүк байланышты алсыратууда.

XXI кылымдагы социалдык-экономикалык, маалыматтык-технологиялык жана маданий өзгөрүүлөр үй-бүлөнүн педагогикалык функцияларын жаңы шарттарга ылайыкташтырууну талап кылууда.

Негизги тенденциялар: Санариптешүү – үй-бүлө баланын маалыматтык маданиятын жана санариптик коопсуздугун калыптандырууда маанилүү роль ойнойт.

XXI кылымдагы үй-бүлөлөрдө:

- байланыш мессенжер, видеобайланыш, социалдык тармактар аркылуу жүрүүдө;

- ата-энелер менен балдарынын ортосундагы алыстык санариптик байланыш аркылуу компенсацияланууда;

- ар бир үй-бүлө мүчөсүнүн «санариптик иденттүүлүгү» пайда болууда.

Балдардын жана өспүрүмдөрдүн социалдашуу процесси мурдагыдай көбүнчө үй-бүлөдө эмес, интернет аркылуу жүрүүдө.

Натыйжасы:

- ата-энелердин тарбиялык функциясы өзгөрүүдө;

- медиабилим жана санариптик коопсуздук маселелеринин актуалдашуусу;

- кээ бир учурларда реалдуу социалдык байланыштардын алсырашынан улам эмоционалдык дефицит.

Миграциялык процесстер – балдардын социалдык адаптациясы, маданий идентификациясы жана билими көбүнчө бөлүнгөн үй-бүлөлөрдүн шартында өтөт.

Билим берүүнүн глобалдашуусу – ата-энелердин билим берүү боюнча компетенциясын жогорулатуу зарылчылыгын жаратат.

Урбанизация жана экономикалык факторлор – үй-бүлөнүн тарбиялык ролун мектеп жана башка социалдык институттар менен бөлүшүүнү күчөтүүдө.

Жогорудагылар: Улуу менен кичүүнүн ортосундагы мамилесинин формалдашуусуна, ата-эненин тарбиядагы ролунун төмөндөшүнө жана санариптик социализациянын үстөмдүгүнө алып келүүдө.

Бирок, позитивдүү мүмкүнчүлүктөр да бар: Санарип билим берүү ресурстары, үй-бүлөлүк баалуулуктарды медиа аркылуу жайылтуу, психологиялык жана педагогикалык колдоо кызматтарынын өнүгүүдө.

Практикалык сунуштар:

1. Үй-бүлөлүк баалуулуктарды сактоо жана азыркы шарттарга ылайыкташтыруу максатында коомдук медиа жана билим берүү аркылуу колдоо;

2. Чет өлкөдө жашаган кыргыз үй-бүлөлөрүнүн балдары үчүн кыргыз тилин, маданиятын жана салт-санаасын сактоого көмөктөшкөн онлайн билим берүү платформаларын жана мультимедиялык ресурстарды өнүктүрүү;

3. Ата-энелер үчүн педагогикалык семинарларды өткөрүү;

4. Элдик тарбиядан алынган интерактивдүү ресурстарды өнүктүрүү.

Корутунду. Кыргыз үй-бүлө маданиятындагы нарк-насил жана адеп-ахлак нормалары – улуттук иденттүүлүктүн, улуттук тарбиянын негизи, коомдук биримдиктин, руханий туруктуулуктун негизги фактору болуп саналат. Бүгүн бул баалуулуктар заманбап шартка ылайык жаңы формада сакталууга муктаж.

Салт менен азыркы замандын тең салмактуулугун сактоо, санарип коом шартында үй-бүлөлүк тарбияны күчөтүү, улуттук нарк-насилди билим берүү системасына интеграциялоо маанилүү. Маданий тамырды сактап, инновациялык педагогика менен айкалыштыруу – улуттук өнүгүүнүн маанилүү шарты.

Үй-бүлө – баланын инсандык, социалдык жана маданияттык өнүгүүсүнүн негизги фактору катары педагогикалык процессте уникалдуу жана алмашкыс ролду аткарат. Анын педагогикалык функциялары комплекстүү мүнөзгө ээ болуп, тарбиялык, билим берүүчү, эмоционалдык, маданий жана социалдык-коммуникативдик компоненттерди камтыйт. Заманбап коомдук өзгөрүүлөр бул функцияларды кайра интерпретациялоону жана жаңы социалдык-педагогикалык шарттарга интеграциялоону талап кылат.

XXI кылымдагы үй-бүлө – бул өтө динамикалык, көп факторлуу жана технология менен тыгыз байланышкан социалдык система. Ал структуралык, баалуулук жана функциялык жактан олуттуу трансформациядан өттү. Бирок кандай гана өзгөрүүлөр болбосун, үй-бүлө адамдын социалдык, эмоционалдык жана маданий өнүгүүсүнүн борбордук институту бойдон калууда.

Үй-бүлөнүн педагогикалык потенциалын жогорулатуу коомдун өнүгүүсүнүн негизги шарттарынын бири болуп саналат.

Адабияттар:

1. Андреева Т.В. Семейная психология. – СПб: «Речь», 2004. – 244 с.
2. Антонов А.И. Жизнедеятельность семьи: тенденции и проблемы. – М.: Наука, 1990. – 128 с.

3. Али Үнал. Үй-бүлө маселелери социологиянын күзгүсүндө. – Бишкек, 2015.
4. Исаев К. Жаңы Кыргызстанда адам жана үй-бүлө маселелери // М.Р. Рыскулбеков атындагы кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2012. – № 3 (22). – 58-62-бб.
5. Алымбаева Б.Б., Сабырова Э.С. Роль родителей в воспитании ребенка // Вестник МУК. – Бишкек, 2023. – № 2 (50). – С. 163-168.
6. Алымбаева Б.Б., Сабырова Э.С. Агрессивдүү балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрү. БГУ жарчысы № 2 (64) 2023. – Бишкек, 2023. – 316-318-бб.
7. Адилбекова Н.О., Үнал А. Заманбап кыргыз үй-бүлөнүн көз караштарынын анализи // Известия вузов Кыргызстана. – Бишкек, – № 2 (218). – С. 76.
8. Алымбаева Б.Б., Сабырова Э.С. Социалдык тарбиянын педагогикалык маселелери // Эл агартуу журналы – Бишкек, 2023. – 316-318 б.
9. Байгазиев С.О. Канткенде адам улуу адам болот? – Бишкек, «Алтын тамга», 2020. – 255 б.
10. Бейшенбаева Б.Т. Үй-бүлөдө бала тарбиялоодо атанын ролу // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2025. – № 1 (65). – С. 68-72.

Рецензиялаган:

***Муратов А.Ж.,
педагогика илимдеринин доктору, профессор***